

Народознавство у повісті "Земля" О. Ю. Кобилянської

Алла Ткач,

методист міського методичного кабінету
управління освіти Чернівецької міської ради

Наші обряди — це неоціненні скарби. З огляду праць багатьох дослідників обрядів та обрядовості можна твердити, що обрядовість — це синтез народної мудрості певного річного циклу і всього найкращого, що віддзеркалюється у сфері культури кожної нації. Її використання в творах художньої літератури сприяє формуванню високої моральності людей, які свято бережуть у душі пам'ять, повагу до свого роду, своєї землі, свого народу.

До енциклопедії народного життя зверталася і О. Кобилянська. Письменниця добре знала психологію своїх земляків, їх світосприйняття, народну обрядовість, традиції, які описувала в творах-сповідях. Зустрічаємо ці дорогоцінні перлини у повісті "Земля". Це народні звичаї, обряди, традиції, ритуали, вірування, одяг і жіночі прикраси, прислів'я й приказки, які дають змогу читачам ознайомитись із золотою скарбницею українознавства. Спробуємо проаналізувати їх.

Найбільшою цінністю для селян була земля, яку вони леліяли, доглядали, дорожили нею понад усе. Тому й найголовнішим для них було вчасно зорати та засіяти. Орати свою землю Івоніка з Михайлом пішли "ще вдосвіта, ледве що сонце зійшло, ледве що розгуляло у своїм багрянім сяєві..." [5, т. 2, с. 44]. Перед оранкою поля батько з Михайлом "перехрестилися оба, сказали майже одногосно "Боже, помагай!..." [5, т. 2, с. 44]. Щодо сівби селяни теж дотримувалися певних традицій. Ось як пояснює Івоніка: "Доки Бог святий землі не улегшить, нема що зачинати. Перед Благовіщенням нема що зачинати" [5, т. 2, с. 45]. Є така народна прикмета, що "до Благовіщення кам'яна весна, а якщо пізня весна, то після Благовіщення сіяли ярину". "Треба ще раз на Благовіщення постити, тоді вже напевно довідаєшся, що тебе чекає" [12, с. 36].

Герої повісті — люди богобоязливі, ходять до церкви, моляться, дотримуються посту. "Докія постановила сих м'ясниць неодмінно видати доньку заміж" [5, т. 2, с. 12]. М'ясниця — це період між постами, коли можна справляти весілля. Селяни переконані, що молитвою, спілкуючись з Богом, відвернуть від себе гріхи, зуміють очиститися від гріхопадіння, будуть морально вищими за безбожників. Онуфрій Лопата "все молиться, як іде ранком полем і лісом. Така вже в нього привичка" [5, т. 2, с. 209]. Петро "молитов знав стільки, що й сам дяк, а своїх сільських товаришів, що не підходили йому під пару, трактував із легковаженням" [5, т. 2, с. 9]. Івоніка "кинувся до землі, знявши вгору руки, і почав молитися й бити поклони. Він молився не словами" [5, т. 2, с. 44]. "Анна клячала перед своєю постіллю, де на стіні висів почорнілий дерев'яний хрест зі спасителем, і молилася" [5, т. 2, с. 27]. Михайла у армії рятує лише віра у Бога. "Все буде, як Бог схоче! Прощептав удруге упівголо-са із найщирішою побожністю "Отче наш..." [5, т. 2, с. 107]. "Був саме святий вечір Різдва Христового" [5, т. 2, с. 260]. Івоніка "шукав за святою іконою... Ось там висіла. Мала, почорніла, завітчана сухим васильком і жовтими гвоздиками, і повним видом була звернена до нього. Піднявся на коліна і, зложивши руки до мольби,

мов дитина, потонув із цілою покорою і повагою, з цілою щирістю і довір'ям своєї гармонійної, простої, тепер глибоко зворушеної душі в молитву. Далеко поза північ лежав навколішках і молився" [5, т. 2, с. 264—265]. "На стінах (у Марійки) висіли почорнілі, задимлені ікони, поприбирані в цвіті і рушники" [5, т. 2, с. 274].

Згадується у творі про свято Михайла. З ним пов'язано чимало традицій. "Позавтра було святого Михайла, патрона Михайлового. Треба буде піти до церкви..." [5, т. 2, с. 206]. "...щоби Михайло купив свічку та й відніс до церкви. Се через он ту шкоду. На такі речі він (Івоніка) ніколи не забуває" [5, т. 2, с. 206]. На це свято так чекали Михайло з Анною, щоб сповістити батькам про свій намір одружитися. "А коли тато й мама заборонять тобі на святого Михайла взяти мене за жінку?" (Анна Михайлу). "Чекати так довго на Михайла, а тепер два дні перед Михайлом заговорити?...Святий Михайло був його патроном" [5, т. 2, с. 207]. Але не так сталося, як планували — Михайло трагічно загинув напередодні свого свята, так і не розповівши батькам про кохану. Тому Анна змушена пояснити батькам уже мертвого коханого: "І він... завтра хотів вам... усе сказати. Просити, аби ви поблагословили його й бідну наймичку... Завтра, на його патрона. Ждав лише на той день..." [5, т. 2, с. 223]. Один з найголовніших обрядів — батьківське благословення, на яке так сподівалися Михайло з Анною саме на святого Михайла.

Багато традицій, пов'язаних з похоронним обрядом, описано у повісті. Похорон — система обрядових дій та ритуальних норм поведінки, пов'язаних зі сповіщенням про смерть, підготовкою небіжчика до похорону, власне похованням, прощенням із покійником [11, с. 179].

Прощатися з Михайлом приходило багато односельчан. "Перед домом зібралося чи не півсела... Шепіт і притишені голоси, зіллявшись воедино, здіймалися правдивими хвилями довкола малої хати-ни. Перелякані, змішані лиця тиснулися цікаво до малих віконних шиб, а тут і там чорнілися поскидані на землю капелюхи, мов кертицями вириті купочки. Мертвець був у хаті і хвиля вимагала пошанування... Дехто молився" [5, т. 2, с. 221]. Найбільшим горем у житті Анни була втрата коханого Михайла. Голосіння як обов'язковий ритуал цього обряду теж має місце на сторінках твору. Голосять батьки, голосить кохана Анна: "Хто тебе застрілив, Михайлику? — прошептала з неописаною лагідністю і ніжністю в голосі, начеб знаходилася з ним сама одна в хаті, обнімаючи його голову руками та вдивляючися йому болісно в обличчя. — Хто?. . Скажи мені! — Відтак поцілувала покірною його руки і коліна і прилягла лицем до його грудей... Потім потряс вибух страшного плачу цілим її тілом. Усі присутні почали за нею плакати, а дехто молився" [5, т. 2, с. 220]. І коли батьки Михайла, обурені приходом Анни та її звісткою, проганяли нещасну, то Петро заспокоював: "Лишіть її, най плаче. Може, він потребує її сліз. Він і так без свічки і сповіді вмер" [5, т. 2, с. 221]. Тому так боялися білоголові бабусі "вмерти без свічки, не

висповідавшися передом..."[5, т. 2, с. 221]. Ще одна прикмета як натяк на винуватця трагедії: "Одна свічка, що горіла в головах умерлого, впала, покотилася саме до ніг Сави і тут згасла"[5, т. 2, с. 223].

Проща — один з найдавніших поховальних обрядів. Він виконується перед тим, як покійника нести на цвинтар. Перед домовиною, яку ставили на подвір'ї, усі ставали на коліна, прихилиючи голову до віка труни. Священик від імені померлого прощався з присутніми — рідними та близькими — виголосив прощу. Після цього сім'я покійного роздавала поману — пам'ятку про померлого — його одяг [11, с. 180]. Ось як описує у повісті "Земля" О. Кобилянська: "Із хати вийшла непевним кроком Марія, а за нею вслід Домніка й Ілля. Обоє несли на руках багато речей: одіж, килими, білля, постіль...— Беріть віно мого Михайлика та моліться за його молоду неповинну душечку! І, заридавши вголос, роздавала власною рукою речі померлого сина" [5, т. 2, с. 243]. Як найкраще спорядили віз, який відвезе Михайла з дому навіки. "Віз, запряжений пишними волами і вистелений найдорожчим килимом, где недалечко від хати. На нім мають везти домовину... майже всі люди тримають у руках свічки, а їх прозорі, жовтаві язички так і хитаються за кождим рухом у сумраку ночі..." [5, т. 2, с. 246]. "На перехресній дорозі станув віз із домовиною, і панотець читав Євангеліє" [5, т. 2, с. 247]. "Коло десятої години спинилися на малім кладовищі. Було переповнено людьми. Свічки догоряли, мерехтячи. Чорно й неприязно дишів гріб, коли приступили до нього. Се ж була страшна хвилина. Святі на хоругвах, осяяні місячним світлом, і собі поблідли... Кілька жінок вибухнуло плачем... Домовина спустилася вниз, і тут же прірвався воздух такий проймаючий окрик, що стогін сам із себе вирвався на уста кожного..." [5, т. 2, с. 248].

Поминки — звичай вшанування померлого та культу предків. Поминали покійника одразу ж після похорону, а також на дев'ятий (дев'ятини) та сороковий (сороковини) дні і через рік (роковини) [11, с. 180].

Поминки по Михайлу вирішили справляти на місці страшної трагедії — у лісі. Тому Домніка взяла на себе таку місію — запрошувати присутніх на поминки: "Померлий обід відбудеться в лісі!.. усе прилагодили: закололи безрогу, нарізали качок, привезли з міста п'ятдесят буханців хліба і сто булок, а в печі допікаються ще колачі з муки таки господарів. Івоніка хоче, аби всього стільки було, щоб люди наїлися на цілий тиждень... Прошу всіх по похороні до лісу... всіх туди на хліб за померлого просять" [5, т. 2, с. 244].

Важка праця Івоніки та Марійки йшла на служби Божі за душу покійного сина. Два рази на рік відбувалися величаві посмертні обіди. Один восени, а навесні, як бідним людям найтяжче виживатися, — другий. "Марійка віднесла до Сучави до святого Івана на десять служб, аби віднайти убійника, а вісім до монастиря до Драгомірної, аби кара Бога постигла його..." [5, т. 2, с. 270]. Івоніку "велика побожність і віра скріпляли й утримували на дусі... Найрадіше заходив на прощу до Івана Сучавського й тут умлівав душею" [5, т. 2, с. 275].

Згадані у повісті народні обряди, традиції, звичаї, ритуали — яскраве свідчення того, що письменниця була їх добрим знавцем.

В українській міфології в художньо-образній формі синтезувалися реальні знання з фантастично-релігійними елементами та повір'ями. Важливе місце у світорозумінні українців займали численні вірування, пов'язані із забобонами, різноманітними прикметами, ворожіннями, замовляннями. З давніх-давен ворожили по зорях, нутрощах тварин, сновидіннях, голосах "віщих птахів", лініях долоні, на зернах, квітах, за допомогою вогню,

снігу тощо. З цією ж метою використовували різноманітні речі: обручки, люстерка, гребінці, черевики, пояси, свічки тощо. Були й професійні віщуни. На Україні — це ворожки, ворожбити, знахарі, відьми, мольфари. У селянському побуті переважали самодіяльні. Як правило, ворожили увечері або вночі потай від чужого ока. Чимало народних прикмет пов'язано зі святом Андрія. Одну з них, пов'язану з цим святом, використала письменниця у повісті "Земля": "...перед Андрієм поститься цілісний день насуху, увечері печеться і їсться якусь паляницю, а вночі з'являється у сні Богом суджений муж і подає води пити" [5, т. 2, с. 126]. Таких прикмет дотримувалася Домніка перш ніж вийти заміж.

Як заставити людину говорити щирю правду? Присягнути перед хрестом. Саме таким чином у суді домагалися почути правду з уст Марійки, якій, як і будь-якій іншій матері, жаль було обох синів. "На столі засвічено свічки коло хреста. — Підноси руку! — велів суддя. Вона кинулася з жажом узад, витрищилася несамовито на нього. — Я не буду присягати!!! — кликнула..." [5, т. 2, с. 255]. Адже присягати може людина лише впевнена у своїй правоті.

Люди щиро вірили у силу свяченого зілля у господарстві. Івоніка пропонує дружині піти до "святого Івана до Сучави" та принести звідти свяченого зілля: "Я його потрібую для бджіл, межі насіння і таки так треба його вже, аби в хаті було". А Домніка впевнена, що свячене зілля просто необхідне: "Бідний, та й не має долі, але най хоч Боже зіллячко у своїй скриньчині має" [5, т. 2, с. 141].

Ворожіння з різного приводу змальовує О. Кобилянська у повісті. Мама, турбуючись про долю сина, якого забирають до війська, біжить до знаної циганки-ворожки за порадою. А ворожка числила щось межі картами та числила, перешіптувала якісь незрозумілі слова, а відтак сказала їй ось що: "У тебе велика гризота, але ще більша жура где тебе і твого чоловіка відтепер. Перед тобою лежать потоки сліз; вони вкінці висохнуть, і ти будеш кров'ю плакати...Межи бідних роздаватимеш своє добро й від людей будеш утікати, і те, що тобі наймиліше, піде від тебе якнайдалше, а те, що стоїть від тебе подалеку, стане тобі близько серця. Від Бога все зависить, як Бог схоче, так і буде!" [5, т. 2, с. 35].

Для Домніки ворожбитство, якого навчилася від колючих циган, було засобом існування, своєрідним генделем. "Мала неописану вправу в розкладанні карт. Вилітали їй уже самі з її білих, ситих рук та укладалися на столі в кружало. Відтак ставала говорити, прижмурюючи око і гугнявим голосом. Говорила скоро й наказувала людям уважати на її слова, бо у неї був час дорогий. Від часу до часу звертала своє око (друге було напівприжмурене й не бачила на нього нічого), острє, сиве око на слухача, звіщала йому будучність... Майже приголомшені, опускали слухачі кімнату" [5, т. 2, с. 134]. А ще Домніка вміла дуже добре примовляти проти недуг або від злих очей. Вона була найкращою подругою Марійки і тому часто допомагала їй. І коли Івоніка повернувся з міста з невеселою звісткою про Михайла та "з його "знаком" на примівку, то Марійка чимдуж побігла до Домніки по допомогу. Та прийшла до дому товаришки, "вступила в сіни й під комин. Тут, саме посередині, поставила знак від хлопця (волосся) і, виконуючи руками різні рухи перед ними (вони представляли лице хворого), говорила без перерви й одноставним голосом примовляння...

Повторяла се дев'ять разів, за кождим разом виконуючи нові рухи у воздуху, неначе фігури, й мов округ голови хорого, і за кождим разом щось здмухуючи і спльовуючи. Вкінці прорила в землі ножем хрест і спурнула його далеко від себе...Як Бог дасть, то йому зараз полегшає" [5, т. 2, с. 140].

Нахил до ворожбитства був притаманний і Рахірі. Батьки Сави не довіряли їй, вважали, що вона причарує їхнього сина якимось дурман-зіллям. "Рахіра з ним щось заповідяла. Зілля, матригунів дала... Господи, борони перед матригуною!" [5, т. 2, с. 273]. Михайло почав помічати, що Сава з якимось зіллям з'являється вдома, і його це непокоїло, про що і розповів батькові. Так ніхто і не зміг пояснити, чому "межи речами небіжчика й коло його постелі найшлося зілля засохле. Лежало порозкидуване кружевом коло його постелі" [5, т. 2, с. 235].

Щоб причарувати, теж були свої засоби. Так, лягаючи спати, слід "поставити біля себе горнятко з водою. Се горнятко мав подати їй уві сні Богом суждений чоловік..." [5, т. 2, с. 126].

Ворожбитство засуджує церква, проте люди вірили у силу замовлянь, підсвідомо вважали віщим слово ворожки у важку життєву годину.

Формування українського національного одягу відбувалося протягом довгого періоду становлення народності. Основні елементи українського національного одягу мають давньослов'янське походження і беруть свої витoki з культури Київської Русі. Це домо-ткані сорочки, поясний одяг у вигляді прямокутної орнаментованої смуги тканини, вузькі полотняні чоловічі порти, рушникоподібне жіноче головне вбрання, плетені й ткані пояси.

О. Кобилянська знайомить нас із святковим гардеробом своїх героїв. З прикрас згадуються намисто, дукати, ковточки, ґердан.

Парасинка "мала на собі шовкову ріклю, довгий новий, багато вишитий кожух із звисаючими кутасами. На шиї багате намисто, скібні великі монети, а на голові вінок із червоних і білих рож..." [5, т. 2, с. 17]. "Молодий одягнений у новий кожух і сердак..." [5, т. 2, с. 18]. Сердак — старовинний короткий гуцульський верхній одяг з коричневого (зрідка червоного) домотканого сукна, прямоспинного крою, оздоблений шнурками з кольорових вовняних ниток. Носили сердаки накидаючи на плечі (наопашки) [11, с. 120].

Домніка "носила все, як сніг, біле білля, мала довгий, шовковими кутасами прибраний та Богородицею вишитий кептар" [4, с. 140]. Кептар — хутряна безрукавка населення Карпат та Прикарпаття. Щодо довжини та способів оформлення мав локальну варіативність [5, т. 2, с. 113].

"...оглядали її (Анни) одіж, її гарно вишиту сніжно-білу сорочку, її маленькі срібні ковточки..." [5, т. 2, с. 62]. Рахіра Анні: "Маю принести собі візріць до ґердану, що хоч висилати на храм" [5, т. 2, с. 117]. Парасинка "вишивала на рукавах червоною, жовтою і чорною заплоччю найкращі й найтрудніші візріці з пам'яті..." [5, т. 2, с. 12].

Завдяки своїм самобутнім рисам традиційний український костюм характеризував людину щодо належності її до певної верстви суспільства.

Народні прислів'я, приказки, афоризми, перифрази — неопікане багатство. Цими народними перлинами пересипана мова героїв повісті "Земля". "Заки сонце зійде, роса очі вієсть". "Де нема ґаздині, нема й голови". "Бог не забирає так, аби нічого не залишити натомість". "У нього Христос вступив". "Дати свічку в руку". "Розпливаються слова в роті". "Нещастя рие в затінку". "Один день — один жаль". "Як навесні добре ореться — буде добрий рік". Народні прислів'я та приказки — "коштовні перлини", своєрідна енциклопедія народного життя. Не знехтувала нею і наша краєнка О. Ю. Кобилянська, вималювавши нам такі різні типи героїв, але духовно багаті, що деколи і негативні герої викликають захоплення.

Деякі дослідники літератури закидали Кобилянській містицизм у її творах, забагато уваги до народних повір'їв, гадань та ворожін. На таке зауваження, зокрема Сергія Єфремова, письменниця відповідала в листі до Осипа Маковея 15 грудня 1902 року: "...якби він знав, яку поважну і глибоку роль відіграє містицизм, сні, ворожки і т. п. в нашого мужика — може би, не розмахувався так дуже проти нього".

Повість "Земля" О. Ю. Кобилянської — це твір, який має свою естетичну привабливість. Легко і плавно вплетені у сюжетну канву твору елементи народознавства, використано багатий життєвий матеріал, відчувається виразність думки і краса слова автора — знавця народних обрядів, звичаїв, традицій, ритуалів, вірувань. І дуже важливо, вивчаючи цей твір у школі, звернути особливу увагу на народознавчі елементи в ньому. Адже вони є могутнім чинником навчання й виховання духовно багаті високоморальної особистості.

Організувати роботу над даною проблемою вчитель може по-різному, використовуючи активні, інтер-активні форми і методи роботи, які забезпечували б високу мотивацію, активну участь школярів у навчальній діяльності: дослідницька робота в групах на уроці (учні, об'єднавшись у 4 групи, досліджують народну обрядовість за тим принципом, який висвітлений у даній статті); метод проектів (підготовка учнями 4-х груп міні-проектів за цим же принципом); метод "Читання тексту з маркування" (під час читання тексту учні відзначають ті місця у творі, які відображають народну обрядовість, потім зачитують їх, обговорюють і роблять висновки).

Використовуючи інструментарій кооперативного та колективно-групового навчання під час вивчення твору "Земля", зокрема елементів народознавства, даємо можливість учням детальніше ознайомитися з текстом твору, глибоко пізнати народну обрядовість, з'ясувати сутність звернення автора до неї.

Дослідження народної обрядовості повісті "Земля" "накладається" на емоційний "ґрунт" і, таким чином, посилює сприйняття, зумовлює зацікавленість українознавством.

Література

1. Бабишкін О. Ольга Кобилянська. Нарис про життя і творчість. — Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963. — 192 с.
2. Вознюк В. О. Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки. К.: Дніпро, 1983. — 182 с.
3. Гузар З. П. Вивчення творчості Ольги Кобилянської. — К.: Рад. школа, 1978. — 102 с.
4. Кобилянська О. Ю. Твори: В 5 т. — К.: Держлітвидав України, 1962—1963. — 1983. — Т. 1—5.
5. Кобилянська О. Ю. Твори: В 2 т. / Упор. передм. Ф. П. Погребенник. — К.: Дніпро, 1983. — Т. 2. — С. 5—289.
6. Кобилянська Ольга. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади / Упорядн., передм. Ф. П. Погребенник. — К.: Дніпро, 1982. — 359 с.
7. Кобилянська О. Повісті, оповідання, новели / Вступна стаття, упорядкування, примітки Ф. Погребенника. — К.: Наукова думка, 1988.
8. Ковальчук О. Письменницька позиція в повісті Кобилянської "Земля" // Українська мова і література в школі. — 1993. — №2. — С. 16—19.
9. Лещенко М. П. Ольга Кобилянська. Літературний портрет. — К.: Дніпро, 1973. — 174 с.
10. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. — 560 с.
11. Пономарьов А., Артюх Л. та ін. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — К.: Либідь, 1994. — 256 с.
12. Скуратівський В. Місяцелік: Український народний календар. — К.: Мистецтво, 1993. — 208 с.